

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ

الرَّحِیْمِ

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد (M.A)

رشته: حقوق خصوصی

عنوان: شیوه‌های جبران خسارت معنوی در آرای

دادگاهها

استاد راهنما:

دکتر حسن ره‌پیک

استاد مشاور:

دکتر سید مرتضی قاسم‌زاده

دانشجو:

محمدحسین احمدی

اردیبهشت ۱۳۹۱

این نوشته ناچیز را تقدیم به پدر
بزرگوار، مادر مهربان و تمام اساتیدی که
چیزی به من آموختند می‌نمایم.

از جناب آقای دکتر رهپیک که زحمت
راهنمایی این پایان‌نامه را قبول فرمودند و
جناب آقای دکتر قاسم‌زاده که استاد مشاور
اینجانب بوده‌اند تقدیر و تشکر می‌نمایم.

چکیده

برای تأمین امنیت و حفظ نظم اجتماعی و رعایت عدالت، باید خسارات وارده به اشخاص جبران شود. خسارت وارده، منحصر به ضررهای مالی نیست. انسان در برابر لطمات روحی نیز آسیب‌پذیر است بنابراین علاوه بر ضررهای مادی، ضررهای معنوی وارده به اشخاص (که گاه از ضررهای مادی، تأثیر بیشتری دارد) نیز باید مورد حمایت قانون بوده و وارد کننده ضرر، ملزم به جبران آن شود.

در حال حاضر در مورد لزوم جبران خسارت معنوی تردیدی در جامعه حقوقی ما وجود ندارد و آنچه قابل بحث است و مورد چالش واقع شده، روشهای جبران خسارت معنوی است و بنابراین نیاز به بررسی دارد. از سوی دیگر امروزه توجه و دقت در رویه قضایی بیش از گذشته دارای اهمیت است. لذا در این پایان‌نامه شیوه‌های جبران خسارت معنوی با تکیه بر آرای دادگاه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در حقوق کشور ما بر اساس فقه و قواعد فقهی مانند لاضرر، لاجرح، تسبیب و به حکم عقل و با استفاده از ملاک اصل ۱۷۱ قانون اساسی و تصریح قانون مسئولیت مدنی و جواز سایر قوانین و مقررات، خسارت معنوی باید جبران شود و رویه محاکم نیز به سوی جبران این خسارات است. برای مطالبه خسارت معنوی باید وقوع ارکان و شرایط سه‌گانه مسئولیت: فعل زیانبار، ورود خسارت و رابطه سببیت بین آن دو در دادگاه اثبات گردد. باید در نظر داشت که منظور از جبران خسارت معنوی، ترمیم کامل زیان وارد شده نیست، بلکه تشفی، تسکین و رضایت‌خاطر زیان‌دیده است زیرا جبران کامل خسارت معنوی امری ناممکن است به این دلیل که معیاری برای اندازه‌گیری دقیق آن وجود ندارد و لذا از هر طریقی که بتواند رضایت خاطر و تسکین روحی زیان‌دیده را فراهم نماید بایستی استفاده کرد. با توجه در آرای محاکم می‌توان گفت که دو شیوه برای جبران خسارت معنوی وجود دارد. مهمترین و بحث‌انگیزترین شیوه جبران خسارت معنوی، شیوه جبران مالی است. شیوه دیگر جبران خسارت معنوی نیز شیوه جبران غیرمالی است.

واژگان کلیدی: خسارت معنوی، شیوه‌های جبران، جبران مالی، جبران غیرمالی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	بخش اول: ماهیت و مبانی جبران خسارت معنوی
۵	طرح مطلب
۶	فصل اول: ماهیت جبران خسارت معنوی
۶	مبحث اول: تعریف خسارت معنوی
۸	مبحث دوم: اقسام خسارتهای معنوی
۱۱	مبحث سوم: ماهیت جبران خسارت معنوی و ضرورت مطالبه آن
۱۲	گفتار اول: کیفر تکمیلی
۱۳	گفتار دوم: جبران خسارت
۱۷	فصل دوم: سابقه و مبانی جبران خسارت معنوی
۱۷	مبحث اول: سابقه جبران خسارت معنوی در متون قانونی ایران
۱۹	مبحث دوم: مبانی جبران خسارت معنوی
۱۹	گفتار اول: مبانی نظری جبران خسارت معنوی
۲۰	گفتار دوم: مبانی قانونی جبران خسارت معنوی
۲۰	بند اول: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲۱	بند دوم: قانون آئین دادرسی کیفری

۲۳ بند سوم: قانون مجازات اسلامی
۲۴ بند چهارم: قانون مسوولیت مدنی
۲۶ بند پنجم: سایر قوانین
۲۷ گفتار سوم: مبانی فقهی جبران خسارت معنوی
۲۸ بند اول: قاعده لاضرر
۳۰ بند دوم: قاعده لاجرح
۳۱ بند سوم: بنای عقلا
۳۲ مبحث سوم: ارکان مطالبه خسارت معنوی
۳۳ فصل سوم: جبران خسارت معنوی
۴۰ بخش دوم: خسارت معنوی و روش‌های جبران آن در آرای قضایی
۴۰ طرح مطلب
۴۱ فصل اول: روش‌های جبران خسارت معنوی
۴۳ مبحث اول: جبران خسارت معنوی به روش مالی
۴۷ مبحث دوم: جبران خسارت معنوی به روش غیرمالی
۴۹ مبحث سوم: معیار ارزیابی خسارت معنوی
۴۹ گفتار اول: معیار ارزیابی خسارت معنوی با مال
۴۹ بند اول: ارزیابی خسارت معنوی در عرصه بین‌الملل و حقوق خارجی
۵۱ بند دوم: ارزیابی خسارت معنوی در حقوق ایران
۵۶ گفتار دوم: ارزیابی خسارت معنوی با امور غیرمالی
۵۸ فصل دوم: چگونگی جبران خسارت معنوی در آرای محاکم

- مبحث اول: اهمیت رویه قضایی ۵۸
- مبحث دوم: جبران مالی خسارت معنوی در آرای دادگاهها ۵۹
- گفتار اول: جبران مالی از طریق پرداخت پول ۶۱
- بند اول: موت ۶۱
- بند دوم: آسیب جسمی ۷۲
- بند سوم: از بین رفتن حیثیت، آبرو و اعتبار ۸۲
- بند چهارم: اسناد تجاری ۹۴
- گفتار دوم: جبران مالی از طریق ارش ۹۵
- گفتار سوم: جبران مالی از طریق مهرالمثل و تنصیف دارایی ۱۰۲
- بند اول: مهرالمثل ۱۰۲
- بند دوم: تنصیف دارایی ۱۰۵
- مبحث سوم: جبران غیرمالی خسارت معنوی در آرای دادگاهها ۱۰۸
- گفتار اول: عذرخواهی ۱۰۸
- گفتار دوم: انتشار حکم محکومیت ۱۱۰
- گفتار سوم: فسخ نکاح ۱۱۴
- گفتار چهارم: طلاق ۱۱۶
- بند اول: وکالت در طلاق ۱۱۶
- بند دوم: طلاق قضایی ۱۲۰
- گفتار پنجم: ازدواج مجدد ۱۲۳
- گفتار ششم: اختیار مسکن جداگانه ۱۲۴
- گفتار هفتم: الزام به تمکین ۱۲۸

گفتار هشتم: رفع عامل زیان	۱۲۹
گفتار نهم: اجازه انجام کار یا منع از آن	۱۳۴
بند اول: اجازه انجام کار	۱۳۴
بند دوم: منع از انجام کار	۱۳۵
گفتار دهم: تغییر عامل زیان	۱۳۷
بند اول: تغییر مسئول حضانت	۱۳۷
بند دوم: تغییر نام	۱۴۰
نتایج	۱۴۴
پیشنهادها	۱۴۶
فهرست منابع	۱۴۷

فهرست علایم اختصاری

ق.م: قانون مدنی

ق.م.ا: قانون مجازات اسلامی

ق.ا.ج.ا: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

ق.م.م: قانون مسئولیت مدنی

مقدمه

انسان موجودی دو بعدی است. بعدی از وجود او همان جسم و بدن مادی او است که محدود به زمان و مکان می‌باشد. بعد دیگر وجود او که جنبه روحانی و معنوی او را تشکیل می‌دهد؛ متعلق به عالم فراطبیعت و خارج از محدوده زمان و مکان است. بر همین اساس اسلام انسان را مرکب از دو بعد جسمی و روحی دانسته و اصالت را نیز از آن روح می‌داند.^۱

از سوی دیگر انسان موجودی اجتماعی است و رفتار و روابط اجتماعی انسانها با یکدیگر می‌تواند منجر به ترقی و پیشرفت گردد. البته گاهی این روابط و رفتارها موجب بروز ضررها و خسارت‌های مادی و معنوی می‌شود. جبران خسارت‌های مادی و شیوه‌های آن در قوانین و نوشته‌های حقوقی مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه امروزه محل بحث و تأمل است خسارت‌های معنوی وارد بر اشخاص و چگونگی جبران این زیانها است. با توجه به اهمیت بعد روحی، باید سازوکاری وجود داشته باشد که شخصی که به او یک ضرر معنوی وارد شده است بتواند ضرر وارده را جبران نماید. خسارات معنوی شرایطی را فراهم می‌سازد که به وسیله‌ی آن یک دادگاه ممکن است بتواند به خاطر وارد آمدن زیان به منافع غیر اقتصادی (غیرمادی) خواهان، مانند آسیب به شهرت افراد، تحقیر و خجالت، رنج و زیان و یا صدمه‌ی روحی؛ این‌گونه خسارات را جبران کند.^۲ البته لازم بذکر است که تا چند وقت قبل شخصی که یک خسارت معنوی به او وارد می‌شد به ندرت برای جبران خسارت معنوی وارده به خود طرح دعوا می‌نمود اما به تدریج درخواستها برای جبران این خسارت افزایش یافته است.^۳

درخصوص جبران خسارت معنوی و اهمیت آن باید گفت که جبران ضررهای معنوی و مادی وارد بر اشخاص، یکی از اصول حاکم بر روابط اجتماعی می‌باشد که در حقوق به مسئولیت مدنی مشهور

^۱ - دشتی، تقی، دیدگاه دینداری به مثابه حق-مصونیت، تاریخ انتشار ۱۳۸۹/۱۲/۷، مراجعه شده در ۱۳۹۰/۷/۷ از:

<http://adyannews.com/156/4462-news.html>

^۲ - Matthew T. Parish, Annalise K. Nelson and Charles B. Rosenberg, Awarding Moral Damages to Respondent States in Investment Arbitration, BERKELEY JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, www.boalt.org/bjil/documents/parish-nelson-rosenberg-article-000

^۳ - بوشهری، جعفر، حقوق جزا - جبران خسارت، چاپ اول، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۸۳، ص ۳۷۳

است^۱ و برخی حقوقدانان غربی این اصل را یکی از سه اصل اساسی حاکم بر روابط حقوقی انسانها دانسته‌اند.^۲ فقها نیز در تفسیر قاعده لاضرر معتقدند هدف از تشریح این قاعده، تأکید بر رعایت و حفظ اعراض و نوامیس افراد و خودداری از تعدی به حریم معنوی اشخاص^۳ و جبران هرگونه ضرر وارده اعم از مادی یا معنوی است.^۴

بعلاوه دلایل زیر را نیز می‌توان برای اثبات ضرورت جبران خسارت معنوی بکار گرفت که ذیلاً به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:^۵

۱- کرامت و ارزش انسانی و حیثیت و ناموس افراد بسیار مهم‌تر از چیزی است که در حقوق در تعریف مال ذکر شده است و بنابراین در جبران آن هیچ‌گونه تردیدی وجود ندارد.

۲- خسارات معنوی وارده بر انسان بسیار سنگین‌تر از ضررهای مالی است و اثرگذاری بسیار بیشتری دارد.

۳- چنانچه جبران خسارت معنوی نادیده گرفته شود؛ برخی افراد بدون کوچکترین نگرانی از بابت مسئول قرار گرفتن، به دیگران توهین می‌کنند، تهمت می‌زنند و اسرار دیگران را افشا می‌نمایند و در نتیجه موجب ورود ضرر معنوی به دیگران می‌گردند.

به عبارت دیگر همانگونه که عدم جبران خسارات مادی موجب تضییع حق زیاندیدگان می‌شود، عدم جبران خسارت معنوی نیز به طریق اولی زیانبار است و این به دلیل اهمیت این‌گونه زیانها است. بنابراین علاوه بر ضررهای مادی، ضررهای معنوی نیز باید از سوی وارد کننده ضرر، جبران شود. یکی از دلایل اینکه می‌بینیم امروزه بعضی افراد بدون کوچکترین دغدغه به خود اجازه می‌دهند به دیگران اهانت کنند، تهمت بزنند، اسرار دیگران را فاش کنند، پیمانهای عاطفی را مخدوش سازند، مفاسد اخلاقی را رایج سازند و اشاعه اکاذیب نمایند؛ بی‌توجهی برخی دادگاه‌ها به جبران مؤثر چنین

^۱ حاتمی، علی اصغر، خسارات معنوی و شیوه های جبران آن در حقوق ایران، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، پاییز ۱۳۷۶ و بهار ۱۳۷۷، شماره ۲۵ و ۲۶، ص ۶

^۲ کاتوزیان، ناصر، الزامهای خارج از قرارداد (ضمان قهری) مسئولیت مدنی، جلد اول، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۶، ص ۳۷، ش ۲

^۳ انصاری، مرتضی، المکاسب، جلد سوم، موسسه النعمان، بیروت، بی تاریخ، ص ۲۷۵

^۴ حسینی مراغی، میرعبدالفتاح، عناوین، جلد اول، چاپ سوم، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۲۹ ه.ق، ص ۳۰۹

^۵ اسدی، ابودر، بررسی خسارت معنوی در حقوق موضوعه، ۱۳۸۶/۱۲/۱، مراجعه شده در ۱۳۹۰/۵/۲۹ از:

<http://article.irbar.com/content/view/4161/174>

خسارتی است. این در حالی است که در متون فقهی به این امر توجه شده است و جبران خسارت معنوی مورد اشاره قرار گرفته است.^۱ پس از پی بردن به لزوم جبران خسارت معنوی و ضرورت توجه بیشتر محاکم به این موضوع، باید دید جبران خسارت معنوی از چه طریقی امکانپذیر است. روش‌های جبران خسارت معنوی و رویه محاکم در خصوص جبران زیان‌های معنوی (در محاکمی که به جبران این‌گونه خسارات رأی داده‌اند) از موضوعات پراهمیت و پیچیده حقوقی می‌باشد. بنابراین باید دید دادگاهها از چه طریقی برای جبران خسارت معنوی استفاده می‌کنند. در حال حاضر دادگاهها نیز درخصوص دعاوی که در آنها مطالبه خسارت معنوی شده است معمولاً به جبران این خسارت رأی می‌دهند. البته اکثراً به جبران غیرمالی این نوع خسارت راحت‌تر رأی می‌دهند که این مسئله به خاطر ماهیت غیرمادی خسارت معنوی است. به هر حال جبران خسارت معنوی از طریق مالی نیز در آرا وجود دارد و به مرور رویه قضایی تمایل خود را به جبران مالی این خسارت (مانند پرونده هموفیلی‌ها) نشان می‌دهد. از سوی دیگر به گفته «ایرینگ» (حقوقدان غربی) عدم جبران ضرر معنوی و آزاد گذاردن دست عامل زیان در ایجاد این‌گونه ضرر و زیان‌ها به مراتب زشت‌تر و غیرانسانی‌تر از اخذ آن است.^۲

علت انتخاب این موضوع اهمیت روز افزون آن است که این خود به دلیل مبتلابه بودن وقوع خسارت معنوی در جامعه ما است، بویژه این‌که اخیراً آرای در این زمینه صادر شده است که جبران این‌گونه زیان‌ها را مورد حکم قرار داده‌اند. از سوی دیگر این پایان‌نامه می‌تواند مورد استفاده دستگاه قضایی و قوه مقننه نیز قرار بگیرد.

سؤالها

آیا محاکم جبران خسارت معنوی را پذیرفته‌اند و نسبت به این‌گونه خسارات رأی داده‌اند؟
دادگاهها درخصوص رسیدگی به دعوی جبران خسارت معنوی چه عقیده‌ای دارند و چگونه رأی صادر می‌نمایند؟

^۱ - به این موارد در آینده اشاره خواهد شد.

^۲ - پیرهادی، محمدرضا، قایم مقامی در مطالبه خسارت معنوی بعد از فوت زیان‌دیده، مجله کانون وکلا، بهار و تابستان ۱۳۸۳، شماره ۱۸۴ و ۱۸۵، ص ۲۲۳

شیوه‌های جبران خسارت معنوی (از لحاظ نظری) چگونه است؟

فرضیه‌ها

هیچ کس حق وارد نمودن ضرر به دیگری را ندارد و در صورت ورود ضرر، تفاوتی میان ضرر مادی و معنوی نیست. به نظر می‌رسد شیوه جبران خسارت معنوی نیز از دو طریق مالی و غیرمالی باشد و دادگاهها نیز به این دو طریق اقدام به جبران این‌گونه خسارات نمایند.

پیشینه تحقیق

موضوع خسارت معنوی در برخی کتب و پایان‌نامه‌های حقوقی به چشم می‌خورد اما شیوه‌های جبران خسارت معنوی آنهم با توجه به آرای دادگاهها تاکنون مورد بررسی و نگارش قرار نگرفته است که از این نظر این پایان‌نامه تازگی دارد.

روش تحقیق

روش تحقیق نیز بصورت کتابخانه‌ای می‌باشد و با استفاده از کتب و نرم‌افزارهای کامپیوتری و منابع اینترنتی این پایان‌نامه انجام گرفته است. بعلاوه آرا، نظریات و پرونده‌های قضایی نیز مورد استفاده نگارنده قرار گرفته است که مورد اخیر وجه تمایز رساله حاضر با تحقیقات قبلی راجع به این موضوع می‌باشد.

ساختار پایان‌نامه

از نظر ساختار، نوشته حاضر به دو بخش تقسیم می‌شود. در بخش اول به مطالبی که برای فهم و درک موضوع ضرورت دارد، با عنوان ماهیت و مبانی جبران خسارت معنوی اشاره شده است. این بخش خود به سه فصل تقسیم می‌شود که در طی این سه فصل به بررسی ماهیت، سابقه، مبانی و شیوه‌های جبران خسارت معنوی پرداخته خواهد شد. در بخش دوم شیوه‌های جبران خسارت معنوی در آرای دادگاهها با توجه به چگونگی جبران این خسارت مورد بررسی قرار گرفته است.

بخش اول: ماهیت و مبانی جبران خسارت معنوی طرح مطلب

برای پرداختن به بحث شیوه‌های جبران خسارت معنوی لازم است ابتدا درخصوص مفهوم و ماهیت جبران خسارت معنوی تا جایکه این نوشتار اقتضا دارد، توضیحاتی آورده شود و پس از آن شیوه‌های جبران خسارت مورد بررسی قرار می‌گیرد. علت این امر نیز این است که ابتدا باید جبران خسارت معنوی را شناخت تا بتوان درخصوص شیوه‌های جبران آن سخن گفت. بنابراین در بخش اول به بحث ماهیت جبران خسارت معنوی اشاره شده است. در ادامه به بحث سابقه جبران این خسارت در متون قانونی پرداخته می‌شود و مواد قانونی که در خصوص جبران خسارت معنوی مقرر شده، بررسی خواهد شد. پس از ذکر این مطالب، مبانی جبران این خسارت از لحاظ نظری، قانونی و فقهی آورده شده و اشاره‌ی مختصری به این مبانی شده است. زیرا لازم است بدانیم که دادگاهها بر چه اساسی آرای خود را درخصوص جبران خسارت معنوی صادر می‌کنند.

برای جبران خسارت معنوی (مانند خسارت مادی) بایستی ارکان ایجاد مسئولیت که عبارتند از فعل زیانبار، ورود ضرر و رابطه سببیت بین فعل زیانبار و ضرر وارده؛ موجود باشد. دادگاهها درصورتی رأی به جبران خسارت معنوی می‌دهند که سه رکن فوق در محکمه به اثبات برسد. لذا اشاره مختصری به این موضوع شده است.

در انتهای این بخش نیز به بحث شیوه‌های جبران خسارت معنوی اشاره خواهد شد چراکه باید دید چه شیوه‌هایی برای جبران خسارت معنوی می‌توان یافت. درخصوص جبران خسارت معنوی هنوز شیوه مشخص و روشنی در متن قوانین مورد تصریح قرار نگرفته است. البته برای این مطلب (عدم تعیین شیوه‌های جبران خسارت معنوی) دلایلی وجود دارد که مورد بررسی قرار خواهد گرفت. به هر حال در حال حاضر به طور کلی شیوه‌های جبران خسارات معنوی به دو قسم مالی و غیرمالی تقسیم می‌شود. از جمله روشهای غیرمالی مانند موقوف نمودن یا رفع عامل زیان، عذرخواهی شفاهی یا کتبی از زیان‌دیده، درج حکم محکومیت در مطبوعات و ... می‌باشد.

فصل اول: ماهیت جبران خسارت معنوی

در این فصل به شناخت خسارت معنوی و اقسام آن پرداخته خواهد شد و پس از آن به مطالبی درخصوص جبران خسارت معنوی و ضرورت مطالبه آن اشاره خواهد شد.

مبحث اول: تعریف خسارت معنوی

خسارت (به فتح «خ» و «ر») در لغت به معنای زیان بردن، زیان دیدن، زیانکاری و زیان آمدن است.^۱ خسارت معنوی در متون حقوقی به زبان عربی با عنوان «الخسارة المعنویة» یا «الضرر المعنوی» و در متون انگلیسی با عنوان (Moral damage) و در متون فرانسه غالباً با عنوان (Le dommage moral) مورد بررسی قرار گرفته است. خسارت در دو معنی به کار رفته است: الف) مالی که باید از طرف کسی که باعث ایراد ضرر مالی به دیگری شده به متضرر داده شود. ب) زیان وارد شده را هم خسارت می‌گویند.^۲

در یکی از منابع، معادل انگلیسی خسارت معنوی عبارت است از:

«compensation allowed for injured feelings»^۳

خسارات معنوی اصطلاحی است که تعیین مصادیق و تعیین قلمرو آن کار آسانی نیست زیرا با این که در متون قانونی متعدد به کار رفته اما در هیچ یک از آنها تعریفی از خسارت معنوی به عمل نیامده است.^۴

حقوقدانان تعاریف مختلفی در خصوص خسارت معنوی ارائه داده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

به نظر دکتر شهیدی: «ضرر معنوی یعنی خسارت وارد بر متعلقات غیرمالی انسان نظیر روان، آبرو و جسم. خسارات معنوی که می‌توان واردکننده را محکوم به جبران نمود عبارت است از خسارت وارد

^۱ - عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، چاپ هجدهم، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۲، ص ۴۵۱

^۲ - پیرهادی، محمدرضا، قایم مقامی در مطالبه خسارت معنوی بعد از فوت زیان‌دیده، ص ۲۱۹

^۳ - رشیدی، هرمز، فرهنگ تشریحی-کاربردی حقوق، جلد اول، چاپ اول، انتشارات نوربخش، تهران، ۱۳۹۰، ص ۶۱۳

^۴ - حاتمی، علی اصغر، خسارت معنوی و شیوه‌های جبران آن در حقوق ایران، نشریه قضاوت، سال دوم، آبان ۱۳۸۲، ش ۱۸، ص ۴۴

بر حیثیت یا اعتبار و شخصیت و خسارات وارد بر جسم، روح و آزادی و به تعبیر ماده یک قانون مسئولیت مدنی هر حق دیگر.^۱

دکتر ره‌پیک در تعریف خسارت معنوی چنین نگاشته است: «خسارت معنوی خسارتی است که قابل تقویم به پول نمی‌باشد و به طور کلی صدمات روحی و لطماتی را که به آبرو، حیثیت، شخصیت، اعتبار تجاری و شغلی اشخاص وارد می‌شود، شامل گردد.»^۲ دکتر جعفری لنگرودی خسارت معنوی را چنین تعریف می‌کند: خسارتی است که به عرض و آبرو و ارزش‌های معنوی کسی وارد می‌شود و ضد خسارت مادی است.^۳ از آنجا دانستن معنی خسارت مادی در شناخت خسارت معنوی مؤثر است (تُعرفُ الأشیاء باضدادها) اشاره به معنای خسارت مادی می‌تواند مفید واقع شود. دکتر ره‌پیک در تعریف خسارت مادی می‌نویسد: «منظور از خسارت مادی خسارتی است که به اعیان و منافع و حقوق اموال وارد می‌شود و به عبارتی دیگر خساراتی که به طور معمول قابل تقویم به پول می‌باشد، خسارت مادی نامیده می‌شود.»^۴ بنابراین از این تعریف می‌توان نتیجه گرفت که خسارت معنوی قابل تبدیل به پول نیست. به عبارت دیگر نمی‌توان یک معادل پولی برای خسارت معنوی وارده در نظر گرفت چراکه نمی‌توان برای امور معنوی قیمتی قرار داد.

در ترمینولوژی حقوق، خسارت معنوی چنین تعریف شده است: ضرری که متوجه حیثیت و شرافت و آبروی شخص یا بستگان او (که بالنتیجه متوجه او شده باشد) گردد.^۵ در تعریف دیگری چنین آمده است در صورتی که ضرر به پول قابل تقویم نباشد معنوی است.^۶ یکی از اساتید نیز در تعریف خسارت معنوی آورده است: «ضرر و زیان وارد شده به شهرت، حیثیت و آبرو، آزادی، معتقدات مذهبی، حیات، زیبایی، احساسات و عواطف و علایق خانوادگی»^۷

۱- شهیدی، مهدی، جزوه مسئولیت مدنی، دانشگاه شهیدبهشتی، نیمسال دوم ۶۶-۶۷، ص ۴۷ و ۴۸ به نقل از اسماعیلی، محسن، نظریه خسارت، چاپ اول، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۷، ص ۲۹

۲- ره‌پیک، حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، چاپ سوم، انتشارات خرسندی، تهران، ۱۳۸۸، ص ۴۸

۳- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد سوم، چاپ اول، انتشارات کتابخانه گنج دانش، تهران، ۱۳۷۷، ش ۶۶۵۳، ص ۱۸۱۶

۴- ره‌پیک، حسن، حقوق مسئولیت مدنی و جبران‌ها، ص ۴۸

۵- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ نوزدهم، انتشارات گنج دانش، تهران، ۱۳۸۷، شماره ۲۰۷۹، ص ۲۶۲

۶- جعفری تبار، حسن، مسئولیت مدنی کالاها، چاپ اول، نشر دادگستر، تهران، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶

۷- آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۸، ص ۲۳۷

یکی دیگر از نویسندگان گفته است: خسارت معنوی عبارت است از جریحه دار کردن و لطمه زدن به بعضی از ارزشهاست که جنبه معنوی دارند.^۱

دکتر امامی نیز در تعریف این خسارت آورده است: خسارت معنوی عبارت است از صدمات روحی و کسر حیثیت و اعتبار شخصی است که در اثر عمل بدون مجوز قانونی دیگری ایجاد شده است.^۲ احمد ادريس در تعريف زيان معنوی می‌گوید: زيان معنوی زيانی است که بر شعور، احساسات، آبرو، شخصیت و اعتبار انسان مترتب می‌شود.^۳ حسینی نژاد نیز می‌گوید: خسارت معنوی عبارت است از آسیب رساندن به حق شخصیت (حق شرف در صورت افترا) و تألم جسمی و یا آسیب روانی و یا آسیب به احساسات عاطفی.^۴ استاد کاتوزیان نیز می‌گوید خسارت معنوی خسارتی است که چهره مالی ندارد و به دارایی شخص لطمه نمی‌زند ولی سبب رنج اخلاقی و لطمه به حقوق غیرمالی شخص می‌شود مانند لطمه به شرافت و شهرت شخص.^۵

به هر حال در تعریف خسارت معنوی می‌توان گفت خسارت معنوی عبارت است از خسارت وارده به حیثیت یا اعتبار و شخصیت و جسم و روح و آزادی و هر حق دیگر قانونی فرد که جنبه مادی ندارد و قابل تقویم به پول و امور مادی نیست.^۶

مبحث دوم: اقسام خسارتهای معنوی

برای بررسی راههای جبران خسارت خسارت معنوی ابتدا باید خسارت معنوی را شناخت و پس از شناسایی این موضوع و مشخص شدن اینکه چه زیانهایی جزو زیانهای معنوی محسوب می‌شوند شیوه‌های جبران این‌گونه زیانها در آرای دادگاهها جستجو و بررسی خواهد شد. البته با توجه به موضوع اصلی بحث (شیوه جبران خسارت معنوی در آرای دادگاهها) و اینکه خود موضوع خسارت

^۱ ابوالحمد، عبدالحمید؛ تحولات حقوق خصوصی-مقاله مسئولیت دولت، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۹، شماره ۱۲۷۴، صفحه ۹

^۲ امامی، حسن، نشریه دانشکده حقوق دانشگاه ملی سابق، ش ۲، ص ۸ به نقل از اسماعیلی، محسن، نظریه خسارت، ص ۲۹

^۳ احمد ادريس، عوض، دیه، ترجمه علیرضا فیض، چاپ دوم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۷، ص ۳۱۶

^۴ حسینی نژاد، حسینقلی، مسوولیت مدنی، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران، بهار ۱۳۷۷، ص ۷۶

^۵ کاتوزیان، ناصر، الزامهای خارج از قرارداد (ضمان قهری) مسئولیت مدنی، ص ۲۵۵، ش ۹۶

^۶ نجفی فتاحی، صمد، جبران مادی خسارت معنوی در حقوق ایران، مجله کانون وکلا، پاییز و زمستان ۱۳۸۳، شماره ۱۸۶ و ۱۸۷، ص ۱۵۹

معنوی در برخی کتب و پایان‌نامه‌ها مورد بررسی تفصیلی قرار گرفته است؛ نیازی به بحث گسترده و تحلیلی در این موضوع نیست و تنها بنا به ضرورت و تا اندازه‌ای که برای رسیدن به موضوع اصلی این نوشتار لازم است به این مطلب اشاره خواهد شد.

در متون قانونی، بند ۲ ماده ۹ قانون آیین دادرسی سابق خسارات معنوی را به دو قسم تقسیم نموده بود. برابر بند ۲ ماده مذکور: «ضرر و زیان معنوی که عبارت است از کسر حیثیت یا اعتبار اشخاص یا صدمات روحی» دکتر امامی نیز در تقسیم اقسام خسارت معنوی می‌گوید: «ضرر معنوی بر دو قسم است:^۱

الف- کسر حیثیت و اعتبار: مانند توهین و افترا به شخص یا انتشار عکس شخص با وضعیت نامناسب، توهین به مقدسات ملی و مذهبی و اموری از این دست که باعث کسر اعتبار و حیثیت شخص می‌شود.

ب- صدمات روحی: مواردی مانند از دست دادن نزدیکان، شکنجه شدن و ... می‌باشد. عبدالرزاق احمد السنهوری خسارت معنوی را زبانی می‌داند که به مال شخص وارد نمی‌شود ولی به منافع و مصالح غیرمالی شخص آسیب می‌رساند. خسارت معنوی به چهار قسم تقسیم می‌شود:^۲

۱- آسیبی که به جسم می‌رسد چراکه آسیب‌ها و جراحات وارد بر بدن گاهی موجب زشتی چهره و اندوه و ناراحتی روحی می‌شود.

۲- آسیب به شرف، آبرو و اعتبار مثل قذف و دشنام یا هتک حیثیت

۳- آسیب‌های عاطفی و مربوط به شعور و احساس مثل ربودن فرزند که موجب آسیب عاطفی مادر می‌شود.

۴- آسیب معنوی ناشی از تجاوز به حقوق مسلم افراد مثل حق حیات، حق آزادی، حق مالکیت و ... پس اگر شخصی بدون اجازه وارد ملک دیگری شد، باید خسارت معنوی مالک را جبران نماید حتی اگر زیان مالی وارد نشده باشد.

^۱ - اسماعیلی، محسن، نظریه خسارت، ص ۳۲

^۲ - احمد السنهوری، عبدالرزاق، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، جلد اول، دارالنهضة العربیة، قاهره، صص ۸۶۴ و ۸۶۵ نقل از همان، ص